

Seks: waar ligt de grens?

Jongeren en docenten uit het Amsterdamse praktijkonderwijs aan het woord

Kennis en advies voor
maatschappelijke ontwikkeling

Met dank aan de leerlingen en docenten die hebben deelgenomen aan het project, GGD Amsterdam en Scharlaken Koord.

Auteur(s): Kristin Janssens, Wilma Schakenraad,
Marijke Lammers, Luc Brants

Eindredactie: Afdeling communicatie MOVISIE

Fotografie: Hollandse Hoogte /
Marieke van der Velden

Vormgeving: Avant la lettre

Drukwerk: A-D Druk

Bestellen: www.movisie.nl

Overname van informatie uit deze brochure is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding: © MOVISIE, kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling

Januari 2009

Seks en grenzen

“Nieuwsgierig en bang.” Met deze woorden vatte een Amsterdams meisje haar houding tegenover seksualiteit samen. Ze was nieuwsgierig naar hoe het zou zijn, maar was tegelijkertijd bang voor wat het inhield. Het is een houding die, als je goed luistert, heel veel jongeren hebben. Zowel jongens als meisjes. Met een verstandelijke beperking of niet. In die volgorde: de nieuwsgierigheid wint het uiteindelijk vaak van de angst.

Jongeren met een verstandelijke beperking¹, waar het hier om gaat, staan kwetsbaarder in de samenleving dan jongeren zonder zo'n beperking. Ook als het om seksualiteit en grenzen gaat. MOVISIE onderzocht in opdracht van de GGD Amsterdam op welke manier die grotere kwetsbaarheid tot uiting komt en hoe je daar iets aan zou kunnen doen. Hoe kun je jongeren op dit gebied weerbaar maken?

1. Mensen met een lichte verstandelijke beperking: IQ van 50/55 tot 70. Mensen die zwakbegaafd zijn: IQ van 70/75 tot 85/90.

Onderzoek

Het onderzoek bestond uit groepsgesprekken met ervaringsdeskundigen: de jongeren met een lichte verstandelijke beperking zelf. Wat zien jongens en meisjes zelf als grenzen in seksualiteit? Wat vinden zij nog gewoon, wat gaat hen te ver? Hoe denken zij over seksualiteit, welke problemen ervaren zij en hoe willen ze daarbij geholpen worden? Duidelijk was, dat de jongeren het prettig vonden dat er naar hun mening werd gevraagd; ze voelden zich erdoor gewaardeerd. Ze gaven aan dat ze op deze manier zelden of nooit over seksualiteit hadden gepraat.

De mening en ervaring van docenten legden we ernaast. Wat komen zij tegen op school op het gebied van seksualiteit? Welke grenzen vinden zij van belang en hoe kunnen zij jongeren hierin ondersteunen? Op welke punten denken zij dat het gedrag van deze jongeren te beïnvloeden is?

Naast de gesprekken met jongeren en docenten voerden we een literatuurstudie uit naar grensoverschrijdend seksueel gedrag bij jongeren met een lichte verstandelijke beperking: wat maakt hen kwetsbaar, wat maakt hen weerbaar?

De uitkomsten van dit onderzoek gebruiken we voor het ontwikkelen van een lespakket, in samenwerking met docenten uit het Amsterdamse praktijkonderwijs, het Scharlaken Koord en de GGD Amsterdam. Dit lespakket wil jongeren met een lichte verstandelijke beperking instrumenten in handen geven om beter om te gaan met hun zich ontwikkelende seksualiteit, hen laten ontdekken en leren wat grenzen zijn en hoe ze hiermee om kunnen gaan. Het lespakket zal in de loop van 2009 gereed zijn.²

In deze folder geven we een kijkje in de uitkomsten van de gesprekken³ en het literatuuronderzoek.

2. Voor meer informatie: K.Janssens@movisie.nl

3. De namen die in deze folder gebruikt worden zijn gefingeerd.

Wat is seksueel grensoverschrijdend gedrag?

Wat verstaan wij er zelf onder?

Wij verstaan onder seksueel grensoverschrijdend gedrag seksuele dwang (binnen relaties): het gedwongen worden om seksuele dingen te doen of toe te staan die je niet wilt. Of een ander daartoe dwingen. Het gaat dan niet uitsluitend om gedwongen geslachtsgemeenschap, maar ook om een gedwongen tongzoen of een andere seksuele handeling die de partner niet wil. Ook grenssituaties en vormen van subtiele drang en dwang vallen eronder. Denk hierbij aan overhalen en manipulaties. De partner wordt zich hier pas later bewust van of ziet het pas later in, en krijgt alsnog spijt van die handeling. Kenmerkend bij seksueel grensoverschrijdend gedrag is dat slachtoffer en dader vaak pas achteraf beseffen en ervaren dat zij een grens overschreden hebben.

Seksueel grensoverschrijdend gedrag is een moeilijk af te bakenen begrip. We onderscheiden drie criteria op basis waarvan je kan bepalen of seksueel (getint) gedrag grensoverschrijdend is. Er is sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag als in seksueel contact aan één of meerdere van de volgende drie criteria niet wordt voldaan: gelijkwaardigheid, toestemming en vrijwilligheid.⁴

Wat vinden jongens, meisjes en docenten?

Jongens en meisjes

Zowel jongens als meisjes waren van mening dat je een grens overschrijdt als je vreemdgaat terwijl je een relatie hebt, en als je je partner dwingt tot seksuele handelingen.

Jongens

Jongens noemden bovendien het verrichten van seksuele handelingen in de openbaarheid, en iemand die je kent seksueel gedrag laten vertonen op internet terwijl anderen meekijken.

Ook vonden ze het grensoverschrijdend als een meisje seksuele handelingen verricht in ruil voor geld of goederen.

Meisjes

Meisjes noemden het ook grensoverschrijdend wanneer een jongen een relatie heeft met een meisje en tegelijkertijd vriendschappelijke contacten heeft met een ander meisje. Verder benoemden ze je partner slaan en dingen doen die je een ongemakkelijk gevoel geven als seksueel grensoverschrijdend gedrag.

4. Zie voor een nadere uitwerking: Frans, E. (red.) (2008) *Seksueel grensoverschrijdend gedrag* [gids Sensoa]. Antwerpen: Sensoa.

Docenten

Opvallend is, dat de docenten die we gesproken hebben geheel andere zaken seksueel grensoverschrijdend vonden dan de jongeren. Deels heeft dat te maken met het overzicht dat zij hebben, maar het geeft ook aan hoe ver de belevingswerelden uit elkaar liggen.

Zij noemden bijvoorbeeld incest; seks en oraal seksueel contact op te jonge leeftijd en/of onder groepsdwang; gedwongen bezoek aan prostituees; borsten of geslachtsdelen laten zien op internet; pornografie bekijken op te jonge leeftijd; op school op een seksuele manier dansen of elkaar aanraken en je uitdagend of schaars kleden.

Kwetsbaar versus weerbaar

Jongeren met een lichte verstandelijke beperking lopen het risico om met seksueel grensoverschrijdend gedrag te maken te krijgen. Uit het literatuuronderzoek en de groepsgesprekken met jongens, meisjes en docenten kwamen deze risicofactoren naar boven.

Een deel van die risico's heeft te maken met hun verstandelijke beperking, een ander deel geldt voor alle jongeren. Sommige factoren gelden voor meiden, andere voor jongens en er is ook een overlap.

Maar er zijn ook factoren die jongeren weerbaar maken als het gaat om het omgaan met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Deels zijn dat de spiegelbeelden van de risicofactoren die hen kwetsbaar maken.

Kwetsbaar

Voor zowel jongens als meisjes kunnen we de volgende risicofactoren onderscheiden. Een aantal daarvan had met de verstandelijke beperking te maken:

In de groepsgesprekken vonden we er één:

- Beperkt inlevingsvermogen in een ander.

Uit de literatuur zijn er meer bekend:

- Moeilijk kunnen leren door een laag IQ.
- Negatieve houding / gevoelens ten opzichte van eigen ik; laag gevoel van eigenwaarde / negatief zelf- en lichaamsbeeld.
- Slechte impulscontrole.
- Bij jongens: negatieve opvattingen over en houding ten opzichte van meisjes.
- Gebrek aan sociale en communicatieve vaardigheden.
- Over een geringe seksuele interactiecompetentie beschikken.
- Negatieve invloed van de peergroup.
- Verstoorde, moeizame relatie tot seksualiteit.
- Een minder ontwikkelde gewetensfunctie.

- Een minder gedifferentieerd gevoelsleven.
- Te weinig leerkansen hebben.
- Vroeg seksueel actief zijn.
- Veel wisselende partners hebben.
- Langere en grotere afhankelijkheid van een verzorgende volwassene.
- Weinig vrienden hebben en vooral negatieve ervaringen met leeftijdsgenoten.

Andere risicofactoren, die in de gesprekken met jongeren naar voren kwamen:

- Onwetendheid / gebrek aan informatie over seksualiteit.
- Dubbele moraal: jongens mogen meer dan meisjes op seksueel gebied.
- De opvatting dat de verantwoordelijkheid voor het aangeven van grenzen bij het meisje ligt.
- De opvatting dat jongens altijd zin hebben in seks en geen grenzen kennen op dit gebied.
- Stereotypering van meisjes naar aanleiding van uiterlijk en gedrag.
- De angst de ander te verliezen als je niet doet wat die wil.
- Gevoeligheid voor groepsdruk.
- Alcoholgebruik.
- Onvoldoende bewustzijn van de werking van internet.

Voor jongens kwamen nog enkele specifieke risicofactoren naar voren. De eerste heeft te maken met de verstandelijke beperking:

- Onvoldoende internalisatie van waarden en normen.
- Dubbele moraal over seks in ruil voor geld of goederen.
- Het idee dat als je eenmaal opgewonden bent je niet meer met seks kunt stoppen.

Docenten noemden de volgende risicofactoren:

- De verstandelijke beperking en emotionele ontwikkelingsachterstand.
- Ouders hebben die grensoverschrijdend gedrag vertonen.
- Behoefte aan aandacht.
- Seksualiserende invloed van de media.
- Onbekendheid van ouders met internet.
- Stammen uit een gezin met veel verschillende vaders.
- Te maken hebben met een taboe op seksualiteit in de opvoedingssituatie.
- Te maken hebben met armoede.
- Meisjes willen aardig gevonden worden.
- Jongens willen macho zijn naar zichzelf en anderen.

Weerbaar

Er zijn ook factoren die jongeren weerbaar maken als het gaat om het omgaan met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Deels zijn dat de spiegelbeelden van een aantal van de hierboven genoemde risicofactoren, genoemd in de literatuur:

- Een voldoende gevoel van eigenwaarde / een positief lichaamsbeeld hebben.
- Over goede seksuele interactiecompetenties beschikken.
- Niet op jonge leeftijd seksueel actief zijn.
- Weinig verschillende partners hebben.
- Veel vrienden hebben, vooral positieve ervaringen met leeftijdsgenoten hebben.

De literatuur geeft verder nog zicht op de volgende factoren:

- Inzicht in en acceptatie van de eigen beperking.
- Ik-sterkte, zelfwaardering.
- Eigen wensen en gevoelens kunnen herkennen en benoemen.
- Kunnen reflecteren over situaties / gebeurtenissen.
- Voor jongens: impulsregulatie.
- Sociale integratie.
- Veerkracht: kunnen omgaan met wisselende omstandigheden en met tegenslagen.
- Beschikken over voldoende seksuele interactiecompetentie.
- Voldoende sociaal geïntegreerd zijn.
- Aanvaarden en (kunnen) gebruiken van hulp.

Specifiek voor jongens: het kunnen reguleren van boosheid, agressie en fysieke kracht, impulsregulatie.

Uit de groepsgesprekken met jongeren kunnen we de volgende beschermende factoren afleiden:

- Inlevingsvermogen in anderen die dichtbij staan.
- Grenzen (onder)kennen, kunnen aangeven en vasthouden, zowel bij jezelf als de ander.
- Bewust zijn van de gevolgen van bepaald gedrag op het eigen imago.
- Kennis van het juridisch kader (je kunt vervolgd worden als je over de grenzen van een ander gaat).

Uit het groepsgesprek met docenten werden nog genoemd:

- Het (onderling) kunnen praten over seksualiteit.
- Visie en beleid op school over seksualiteit.

Hoe kun je de weerbaarheid van deze jongeren vergroten?

Hieronder geven we aan op welke manier we de weerbaarheid van de jongeren in het omgaan met seksueel grensoverschrijdend gedrag kunnen vergroten. Dit is geen uitputtende opsomming. De volledige rapportage van het literatuuronderzoek is op te vragen bij MOVISIE.⁵

Zelfacceptatie en zelfwaardering

De jongere zal moeten leren wanneer en hoe hulp te vragen indien noodzakelijk. Het accepteren van de eigen beperking is daarbij van groot belang.

Peergroup

Meisjes en vooral jongens met een lichte verstandelijke beperking zijn bijzonder gevoelig voor (negatieve) groepsdruk van leeftijdgenoten. De groep ('peergroup') kun je ook op een positieve manier inzetten, voor het uitwisselen van ervaringen en het toetsen van opvattingen aan elkaar. Jongeren hebben eerder vertrouwen in hun 'lotgenoten', en kunnen daarnaast een voorbeeldfunctie vervullen. Daarnaast zijn zij beter in staat de sociale norm van een groep te beïnvloeden.

Betrouwbare volwassene in de buurt

Het is voor jongeren uit deze doelgroep evenzeer belangrijk een vertrouwensrelatie te hebben met een betrouwbare volwassene.

Vraag: Welke tips kunnen jullie als jongens aan andere jongens geven om zich niet (of minder) onzeker te voelen over seks met een ander?

Giorgio (jongen, Antilliaans, 16 jaar): "Dat je het aan een ander moet vragen. Aan een oudere neef bijvoorbeeld". Antonio (jongen, Antilliaans, 15 jaar): "Of je vader". Giorgio: "Je kunt het ook aan je broer vragen: "Ik heb nu een vriendin, hoe moet ik vrijen?"

5. Alleen het literatuurrapport is publiek toegankelijk. Te verkrijgen via: Kennislijn MOVISIE, tel. 030- 7892111, en te downloaden via www.movisie.nl.

Eigen en andermans grenzen

Eigen wensen, gevoelens, verlangens en grenzen kunnen herkennen en aangeven / verwoorden is voor jongeren met een lichte verstandelijke beperking niet gemakkelijk. Dat geldt ook voor contact maken met een ander, zowel een bekende als een onbekende, zich in kunnen leven, en wensen en grenzen van anderen kunnen respecteren. Toch zijn dit essentiële beschermende factoren voor seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Hacer (meisje, Turks, 15 jaar): "Het is moeilijk om nee te zeggen".
Angèle (meisje, Surinaams, 15 jaar): "Jongens hebben in seks geen grenzen. Niet de jongens die ik ken".
Pedro (jongen, Surinaams, 16 jaar): "Als een meisje iets niet wil, dan stop ik meteen. Ik denk dan dat meisjes ook verkracht worden. Ik voel me dan ook een beetje als zo'n persoon. Dat wil ik niet, daar heb ik een hekel aan".

Adequaat gedrag en inadequaat gedrag

Verkracht, ik-sterkte, adequaat, gewenst gedrag, een 'succesidentiteit', het gevoel 'goed genoeg' te zijn: dit helpt de jongere met een lichte verstandelijke beperking bij zijn of haar functioneren. Een positief gekleurd zelfbeeld en gevoelens van eigenwaarde, zelfwaardering, zelfbewustzijn, zelfvertrouwen en zelfacceptatie die hieronder liggen, kan (seksueel) grensoverschrijdend gedrag tegengaan. Daar staat het 'uitdoven' van inadequaat gedrag tegenover: zorgen dat er geen positieve versterking van dit gedrag plaatsvindt.

Beeldvorming

Mensen met een lichte verstandelijke beperking zijn erg gevoelig voor stereotyperingen. Aandacht voor de beelden die jongens en meisjes van elkaar hebben is van belang, omdat die beelden de houding tegenover elkaar voor een belangrijk deel bepalen.

Andrea (meisje, Latijns-Amerikaans, 15 jaar): "Ze willen altijd meer, meer, meer...".

Dubbele moraal

Jongeren hanteren, ongeacht afkomst of etniciteit, een dubbele moraal: lang niet iedere jongen beschouwt vreemdgaan als grensoverschrijdend, zolang het de jongen is die dat doet. Van meisjes wordt het minder geaccepteerd. Een aantal jongens vond het vooral belangrijk dat de partner het niet te weten zou komen. Ook vonden enkele jongens het

géén probleem om geld of goederen aan een meisje te geven in ruil voor seks. Ze vonden het echter wel grensoverschrijdend als het meisje dit accepteerde.

Verder vonden jongens het geen probleem als ze een onbekende op internet uitlokten tot seksuele handelingen voor de webcam: die kende je toch niet. Dat werd anders als het dichterbij werd gebracht: wat als het om je zus gaat, als jij gevraagd wordt die dingen te doen? Dan zagen ze de grensoverschrijdendheid van dit gedrag wél in. Deze dubbele moraal en hiermee gepaard gaande opvattingen hebben invloed op de manier waarop jongens omgaan met grenzen: ze respecteren de grenzen van meisjes minder goed en stellen ze minder voor zichzelf.

Het is belangrijk dat jongens en meisjes zich bewust zijn van die dubbele moraal, omdat die hen erg kwetsbaar maakt voor (seksueel) grensoverschrijdend gedrag.

Over borsten laten zien voor de webcam⁶:

Maria (meisje, Latijns-Amerikaans, 16 jaar): "En wat nou als het je zusje was?"

Giorgio (jongen, Antilliaans, 16 jaar): "Ik zou mijn zus een pak rammel geven".

Angèle (meisje, Surinaams, 15 jaar): "Jongens mogen wel veel met meisjes doen, maar als een meisje dat doet is ze een slet of een hoer".

Impulscontrole bij jongens

Jongens moeten leren uitgaan van de eigen kracht zonder die te misbruiken, hun impulsen kunnen controleren en boosheid, agressie en fysieke kracht kunnen reguleren. Zeker onder invloed van drank of vanwege een 'kort lontje' is dit een risicofactor waar rekening mee moet worden gehouden.

Uitlokkende gebeurtenissen

Sommige gebeurtenissen kunnen grensoverschrijdend gedrag uitlokken. Door in kaart te brengen welke uitlokkende gebeurtenissen dit zijn, kun je nagaan welke prikkels aan bepaald gedrag voorafgaan. Dit is belangrijk omdat jongeren met een lichte verstandelijke beperking vaak geen goede impulscontrole hebben.

Een jongere met een lichte verstandelijke beperking kan beter vermijden langdurig bloot te staan aan risicovolle situaties. Leren inschatten wat de risico's zijn binnen een bepaalde omgeving is daarbij belangrijk. Hij of zij moet leren inschatten of situaties veilig of onveilig zijn en prettige of onprettige gevoelens en aanrakingen kunnen herkennen. In risicovolle situaties zal hij of zij zich verbaal, non-verbaal en eventueel fysiek moeten kunnen verweren.

6. Citaten afkomstig uit afzonderlijke groeps gesprekken.

Vraag: Wat voor tips kunnen jullie meisjes geven?

Henna (meisje, Surinaams, 16 jaar): "Vragen naar grenzen en die niet over gaan. Want je weet: later ga je er toch spijt van hebben".⁷

Een risicofactor hierbij die buiten het gedrag van jongeren ligt en onbeïnvloedbaar is door het te ontwikkelen lesprogramma, is de enorme beschikbaarheid van seksuele en seksueel getinte beelden in de maatschappij. Hierdoor zien de jongeren zich voortdurend geconfronteerd met seksuele prikkels. Wat jongeren met een lichte verstandelijke beperking extra kwetsbaar maakt, is dat zij vaak beelden letterlijk nemen en snel veralgemeniseren.

Cody (jongen, Surinaams, 13 jaar): "Als ze gaan zoenen dan wil ze misschien wel verder. Kijk je niet naar films?⁸ Daar gaat het meestal wel verder".

Pedro (jongen, Surinaams, 16 jaar), gevraagd naar waarom hij denkt dat een blond meisje vaak lesbisch is: "In pornofilms doen meisjes die er zo uitzien het vaak met elkaar".

Rol van internet

Uit de gesprekken met jongeren blijkt dat zij zich vaak niet bewust zijn van de gevaren van internet. Dat webcambeelden kunnen worden vastgelegd en verspreid. En dat niet iedereen is zoals deze zich op internet voordoet, om maar enkele voorbeelden te noemen.

Vraag¹: Een jongen wordt gevraagd zich af te trekken voor zijn webcam, de andere kant stuurt de opname naar een pornosite en verdient er geld mee. Het gezicht van de jongen is hierbij ook in beeld.

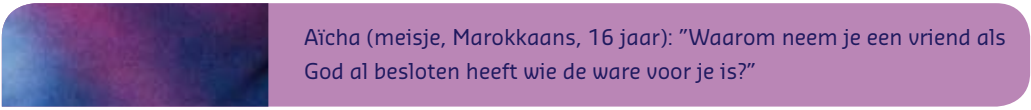
Murat (jongen, Turks, 14 jaar): "Het is toch niet normaal. Als iemand voor de camera aftrekt OK, maar niet als je z'n gezicht ziet. Schande".

7. De citaten zijn afkomstig uit de gesprekken met afzonderlijke meisjes- en jongensgroepen met als thema: wat vind jij seksueel grensoverschrijdend gedrag?

8. Bedoeld worden hier soaps, red.

Taboes rondom seksualiteit

Veel jongeren komen uit gezinnen waarin een taboe rust op seksualiteit en het spreken over seksualiteit. Dat geldt bijvoorbeeld voor veel jongeren met een islamitische achtergrond, maar komt zeker niet alleen daar voor. Hierdoor hebben jongeren weinig mogelijkheden om hun beelden van en ervaringen met seksualiteit te delen en te toetsen. Ook kunnen jongeren die uit een gemeenschap stammen waarin bepaald seksueel gedrag (expliciet) wordt bevorderd problemen krijgen door de inadequate stereotypen die dit met zich meebrengt en het daaruit voortkomend seksuele gedrag.

Aïcha (meisje, Marokkaans, 16 jaar): "Waarom neem je een vriend als God al besloten heeft wie de ware voor je is?"

Praten over seksualiteit, relaties en grenzen

De belangrijkste conclusie uit de groepsgesprekken met jongeren is, dat jongeren het spreken over seksualiteit over het algemeen prettig vonden. Velen van hen, zo vertelde een aantal docenten ons, vonden het vooraf erg spannend om aan de groepsdiscussie deel te nemen. Achteraf gaven zij aan dat zij de gesprekken leerzaam en nuttig vonden. Enkelen gaven aan dat ze nooit op deze manier op seksualiteit waren ingegaan. Het geeft aan, dat het goed mogelijk is om een dialoog met jongeren aan te gaan over seksualiteit. En dat het daarbij niet veel uitmaakt welke etnische of culturele achtergrond zij hebben. Het serieus nemen van jongeren in hun houding, beleving en uitgangspunten is daarbij een belangrijke voorwaarde. Het is voor ons een belangrijke leidraad bij de ontwikkeling van het lespakket.

Kennis en advies voor
maatschappelijke ontwikkeling

mantelzorg

kwetsbare groepen

vrijwillige inzet

huiselijk en seksueel geweld

leefbaarheid

MOVISIE is hét landelijke kennisinstituut en adviesbureau voor maatschappelijke ontwikkeling. We bieden toepasbare kennis, adviezen en oplossingen bij de aanpak van sociale vraagstukken op het terrein van welzijn, participatie, zorg en sociale veiligheid. In ons werk staan vijf actuele thema's centraal: huiselijk & seksueel geweld, kwetsbare groepen, leefbaarheid, mantelzorg en vrijwillige inzet. Onze ambitie is daadwerkelijk te investeren in een krachtige samenleving waarin burgers zoveel mogelijk zelfredzaam kunnen zijn.

MOVISIE * Postbus 19129 * 3501 DC Utrecht * T 030 789 20 00 * F 030 789 21 11
www.movisie.nl * info@movisie.nl